

*Тетяна Зенченко,
аспірантка*

*Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА МАТЕРІАЛІ ПРИКМЕТНИКА

У статті розглянуто сутність комунікативного підходу до початкового курсу української мови як складника загального змісту початкової освіти, окреслено шляхи його реалізації в навчальному процесі майбутніх учителів початкових класів з урахуванням принципу перспективності, зокрема у процесі формування у молодших школярів морфологічної компетентності на матеріалі прикметника, аргументовано важливість розвитку мовно-мовленнєвих умінь молодших школярів у процесі засвоєння мовної теорії для їх усебічного культурного розвитку і соціалізації, формування здатності успішно користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності у процесі спілкування, пізнання, вирішення навчальних завдань.

***Ключові слова:** початкова мовна освіта, компетентність, комунікативна компетентність, компетентнісний підхід, принцип перспективності, мовленнєві вміння, прикметник.*

В статье рассмотрена сущность коммуникативного подхода к начальному курсу украинского языка как составляющей части общего содержания начального образования, очерчены пути его реализации в процессе обучения будущих учителей начальных классов с учетом принципа перспективности, в частности в процессе формирования у младших школьников морфологической компетентности на материале имени прилагательного, определена важность развития языково-речевых умений младших школьников в процессе усвоения языковой теории для их всестороннего культурного развития и социализации, формирования способности успешно пользоваться всеми видами речевой деятельности в процессе общения, познания, решения учебных заданий.

***Ключевые слова:** начальное языковое образование, компетентность, коммуникативная компетентность, компетентностный подход, принцип перспективности, речевые умения, имя прилагательное.*

The article deals with the essence of competence approach to the primary course of Ukrainian language as a component of general elementary education content. The ways of its realizational process of the future primary school teachers on the basis of the prospectiveness principle are outlined in the course of morphological pupil's competence forming on adjective's material. The

importance of primary pupil's linguistic and speech skills development is argued for all-round cultural development and socialization during their linguistic theory training. The forming of pupil's ability to use all kinds of speech activity successfully is found out in the process of communication, cognitive activity, educational tasks solving.

Key words: *primary language education, competence, communicative competence, competence approach, principle of prospects, speech abilities, adjective.*

Вивчення української мови в початковій школі як першої фундаментальної частини курсу української мови загальноосвітньої школи передбачає повноцінне засвоєння всіх ліній змісту мовної освіти, визначених Державним стандартом, – мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної (стратегічної) – оскільки саме ці лінії формують комунікативну компетентність особистості, визначають її досягнення практично в усіх галузях життя, забезпечують успішну адаптацію як до умов професійних, соціальних, так і побутових. Саме комунікативний підхід до вивчення мови забезпечує принцип урахування життєвої перспективи, передбачений навчальною програмою, суть якого полягає в презентації інформації, що дає змогу розв'язувати життєві завдання, зокрема, це теоретичні знання і практичні вміння з риторики, стилістики й культури мовлення.

Структурування змісту навчання української мови, як на рівні навчальних програм, так і підручників, з урахуванням внутрішньо- і міжпредметних зв'язків дає змогу нейтралізувати недоліки традиційної лінійної систематизації й викладу навчального матеріалу в програмах і підручниках, забезпечує можливість систематичного й різнобічного мовленнєвого розвитку учнів протягом усього періоду навчання в загальноосвітньому навчальному закладі [4–5].

У питаннях, пов'язаних із практичними аспектами викладання української мови, учені-методисти інтуїтивно, враховуючи потреби учня, запроваджували комунікативні ідеї, які поступово сформувалися у комунікативний напрям: психологічні засади розвитку мовлення (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Лурія, І. Синиця); функціонування текстів художнього стилю (Л. Варзацька, О. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін.); розроблення мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (М. Вашуленко, С. Караман, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентилюк, О. Хорошковська та ін.); збагачення словникового запасу учнів на різних етапах шкільної мовної освіти (Н. Гавриш, Н. Голуб, Л. Кулибчук, Т. Коршун, В. Тихоша та ін.); культура мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, О. Горошкіна, В. Костомаров, Л. Мацько та ін.); комунікативний аспект вивчення мови (А. Богущ, Л. Варзацька, Н. Гавриш, В. Капінос, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, М. Пен-

тилюк, К. Пономарьова та ін.).

Мислителі від античності до першої половини XIX ст. (Д. Дідро, Г.-В.-Ф. Гегель та ін.) вважали за необхідне вивчати мову не тільки на рівні логіки та граматики, а й з урахуванням особливостей її використання, зважаючи на засоби образності, виразності, індивідуальності і багатобарвності.

Мета статті – з'ясувати шляхи реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі майбутніх учителів початкових класів з урахуванням принципу перспективності, зокрема у процесі формування у молодших школярів морфологічної компетентності на матеріалі прикметника.

Спостереження за мовленням учнів 1–4 класів свідчать про переважальну його дієслівність: учні зазначають предмет і його дію, не відчуваючи необхідності у збагаченні мовлення прислівниками, займенниками й прикметниками (відсоток використання прикметників дуже незначний: близько 1–2 % у першому класі, для порівняння, дієслів у мовленні першокласників майже чверть – 24 %). На перший погляд, такі показники вражають, але вони обґрунтовані рівнем досвіду, інтелектуального розвитку й наявними потребами спілкування. У подальшому періоді навчання ситуація істотно змінюється: відбувається поступове опанування частин мови, формування своєрідності й індивідуальності мовлення учнів, тому показник використання означень-прикметників збільшується втричі. Спостерігається ситуація, коли учень 4 класу, виокремивши будь-яку ознаку предмета, не знайшов би у своєму словнику прикметника, що більш-менш точно передає потрібну думку, майже не трапляється. Але на жаль, змушені визнати, що залишаються навчальні ситуації, коли учень у процесі створення монологічного висловлювання не відчуває потреби виділити ознаки предметів без попереднього завдання вчителя, зазвичай учні вказують на час і місце дії, але не відзначають якісних ознак предметів. Поступово зі збільшенням використання учнями другорядних членів речення знижується показник дієслівності (учні оперують реченнями, що зазвичай складаються із 6–7 слів, одне з яких є дієсловом і виступає тільки присудком).

Варто зазначити, що на уроках української мови молодші школярі у переважній своїй більшості вживають прикметники як узгоджені означення з іменниками у називному відмінку, підсвідомо уникаючи непрямих відмінкових форм прикметників. На нашу думку, це пов'язано як із проблематичним утворенням форм непрямих відмінків та їхнього правопису, так і з поширенням використання повних прикметників у називному відмінку як частини іменного складеного присудка: *Дитинка була симпатичненька, жвава і усміхнена*.

Знижується показник частоти вживання прикметників у формах родового, давального, знахідного й місцевого відмінків із синтаксичною роллю означень. Але вже орудний відмінок сприяє частоті вживання

прикметників не тільки у ролі узгоджених означень з іменником, а й у ролі частини іменного складеного присудка.

Загальні характеристики складу мовлення є певною мірою лінгвостатистичною основою для диференціації розвитку мовлення учнів за частинами мови (у різних стилях – різні співвідношення частин мови) і можуть бути основою для розширення стилістичної роботи залежно від співвідношення найчастіше уживаних частин мови учнями конкретного класу.

Новою Програмою з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 класи) у 4 класі виділено 20 навчальних годин для вивчення теми «Прикметник» (найбільша кількість годин серед інших частин мови), передбачено закріплення уявлень про прикметник як частину мови: уживання прикметників у прямому і переносному значеннях; змінювання прикметників за родами та числами у сполученні з іменниками; набуття вмінь відмінювати прикметники з використанням таблиць відмінювання в однині і множині; зіставляти і розрізняти відмінкові закінчення прикметників; визначати під час практичної роботи відмінки прикметників за відмінками іменників; поширювати прості речення однорідними членами, вираженими прикметниками; правильно вимовляти і писати прикметники на -ський, -цький, -зький тощо [4, с. 49].

Добір навчального матеріалу й організація вивчення української мови здійснюється на основі застосування й поєднання основоположних дидактичних і методичних принципів: принципу взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку, демократизації й гуманізації навчання мови, особистісної орієнтації навчання, урахування життєвої перспективи (перспективності), принципу текстотворчості (текстоцентризму) і, зрештою, комунікативно-діяльнісного принципу, що повною мірою відображено і в структурі мовного курсу на завершальному етапі початкової освіти. Розвиток у школярів свідомого і точного вживання поняття «прикметник», усвідомлення і засвоєння функціональних можливостей прикметника в мовленні є значущим складником пропедевтики навчання мови в середній школі.

Здійснення практично на кожному уроці внутрішньопредметного зв'язку із лексикою і фразеологією забезпечує можливість послідовно збагачувати мовлення учнів, сприяє його поступовому і постійному мовленнєвому розвитку.

У якості підготовчої роботи на уроках доцільно використовувати загадки – скрабницю народної мудрості й образності, той жанр, який без характерних ознак предмета, без його коротких яскравих описових якостей просто не може існувати, оскільки відгадки спираються на пам'ять дітей, життєвий досвід і можливість виокремити з опису найхарактернішу рису певного предмета чи явища. Варто залучати дітей збирати прислів'я, приказки, «крилаті» вислови, фразеологізми, висловлювання відомих людей про рідну мову, поширені й «розмальовані» прикметниками,

спонукати учнів використовувати їх у процесі навчальної діяльності і в побутовому спілкуванні (*1. Тоненьке, кругленьке, серце чорненьке, хто на його слід погляне, чиюсь думку визнає (олівець)*).

Робота над вивченням прикметника, безумовно, містить великі можливості для збагачення лексичного запасу молодших школярів, формування вмінь визначати функцію прикметників у мовленні, замінювати їх синонімами, використовувати цю частину мови під час побудови висловлювань різних типів, насамперед описів.

Система навчальних вправ на зіставлення різних типів текстів, завдання з опущенням прикметникових форм дають учням змогу з'ясувати спільні риси, зазначити відмінність між текстами і в результаті дійти висновку про яскравість, образність саме художніх текстів, які, виконуючи комунікативну функцію, є своєрідним образним засобом комунікації з метою зображувально-виразного розкриття теми [6, с. 15]. Україй важливо розуміння учнів, що в мові є безліч слів, які, на перший погляд, здаються аналогічними, насправді ж одне з них не завжди може замінити інше, але можна підібрати більш точніше, більш влучне.

Критичний аналіз власного мовлення має стати потребою кожного учня як початкової школи, так і основної. Прикладами (зразками) правильної мови є твори українських письменників, які необхідно частіше вводити в навчальний процес, підвищуючи мовну культуру школярів. Для цього можна використати інтеграційні уроки музики, зважаючи на те, що українські пісні мають величезний простір для опрацювання з учнями (наприклад, «Ой там на горі в зеленім гаю»: *Ой там на горі в зеленім гаю, ой там на горі дуб стоїть. А під тим дубом, під тим дубочком, зелена ружа, білий цвіт...*). Запропонувати виокремити із прослуханої інформації ті елементи, які збагачують і конкретизують мовлення (прикметники), охарактеризувати, увести в нове речення.

Яскраві описи осіб, предметів або явищ, контрастні протиставлення в текстах пісень підсилюються музичним супроводом, стишення і мінорні акорди допомагають словам пісні викликати в учнів смуток, мажорні кресендо, навпаки, сприяють піднесенню настрою, з'являються оптимістичні і барвисті образи. Усе це може використати вчитель для характеристики саме ролі прикметників у зображенні образів.

Висновки, які роблять учні щодо ролі прикметників у мовленні, зокрема в художньому, переконливі і, що вкрай важливо, слугують важливим орієнтиром для учнів у їхніх власних творчих роботах і безпосередніх висловлюваннях на різних уроках.

Варто зазначити, що учні третього-четвертого класів, уже маючи певний запас знань, дуже позитивно сприймають вправи, що мають у собі запрограмовану помилку, або відверту нісенітницю (запропонувати сприйняти на слух «неправильне» за значенням словосполучення, визначити неточність, підібрати правильний прикметник, записати

виправлений варіант у зошити (*молоко зелене, лис блакитний, сіль солодка, вовк червоний, цукор кислий*)).

Для підготовки до засвоєння учнями ступенів порівняння прикметників використовуємо підготовчі вправи, що містять у собі завдання типу: у наведених групах синонімів розмісти слова у порядку зростання міри якості (*теплий, гарячий, пекучий; засмучений, сумний, похмурий; відомий, видатний, славнозвісний*).

З огляду на те, що мовленнєва діяльність передбачає не тільки оперування тими знаннями, які зберігаються в довгочасній пам'яті в результаті набутого мовленнєвого досвіду (схеми побудови слів, словосполучень, речень, окремих уривків текстів), а й активну творчість: уміння конструювати нові необхідні в конкретній мовленнєвій ситуації одиниці, вважаємо вправи як методичний засіб навчання продукувати словосполучення, речення, твори-мініатюри одним з найефективніших шляхів удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Продовжуючи роботу щодо розвитку в учнів навичок мовлення, добору найвиразніших і найточніших характеристик, учитель створює мовленнєві ситуації, зокрема взаємоопису зовнішності учнів за допомогою слів з довідки, серед яких подано не тільки зовнішні особливості (*обличчя кругле, веснянкувате*), а й прикметники, які характеризують внутрішній світ співрозмовника (*обличчя розумне, мудре*), вжиті у переносному значенні (*волосся золоте, очі гострі*).

Зазвичай учні відмінюють прикметники разом з іменниками. Проте на уроках закріплення доцільно практикувати і відмінювання субстантивованих прикметників різного роду, добираючи мовний матеріал, зокрема, з народної творчості: 1. *Учи лінивого (якого? Р.в.) не молотом, а голодом.* 2. *За битого (якого? Р.в.) двох небитих (яких? Р.в.) дають.*

Виконання різних тренувальних вправ на визначення відмінків прикметників і правильне вживання їхніх відмінкових форм у словосполученні й реченні слід поєднувати із систематичною роботою над розвитком усного і писемного мовлення молодших школярів.

Отже, вся система роботи з граматичними категоріями прикметника має бути спрямована на усвідомлення учнями морфологічних особливостей цієї частини мови і розвиток умінь користуватися прикметниками в різних мовленнєвих ситуаціях.

Тож зазначимо, що у процесі закріплення мовних знань необхідно пропонувати завдання, які готують учнів до формування конкретних комунікативних умінь: спостереження за функцією прикметників у текстах; конструювання словосполучень, речень; побудова текстів-описів науково-популярного та художнього стилів і цілеспрямоване, обґрунтоване використання в них прикметників. Така робота не повинна бути суто навчальною, обмежуватися матеріалом, передбаченим шкільною програмою, підручниками, вправами і завданнями, учитель-початківець має

допомогти учневі сформуватися як творчій особистості, сприяти інтегруванню її в суспільство, підготувати до вільного створення самостійних висловлювань, які були б пов'язані з життєвим досвідом, викликали бажання поділитися думками, зближували реальну й навчальну мовленнєву діяльність, мали б чітке виховне спрямування.

На наш погляд, процес оволодіння учнями початкових класів мовно-мовленнєвими вміннями і навичками повинен будуватися на засадах компетентісно орієнтованого підходу, спрямовуватися на формування в учнів навичок роботи з текстами різних типів і стилів, обсяг яких повинен збільшуватися з кожним наступним роком для підготовки до опрацювання більш складних творчих завдань не тільки на уроках української мови, а й під час вивчення інших навчальних предметів в основній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–9.
2. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. пос. для студ. вищ. навч. закладів / М. С. Вашуленко. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
3. Вашуленко М. С. Підготовка майбутніх учителів до формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів / М. С. Вашуленко, В. О. Собко // Початкова школа. – 2011. – № 6. – С. 27–32.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. Українська мова / М. С. Вашуленко, К. І. Пономарьова, О. Ю. Прищепа та ін. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 392 с.
5. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова 5–9 класи / Г. Т. Шелехова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова та ін. // Дивослово. – 2013. – № 05(674). – С. 2–14.
6. Мельничайко В. Я. Елементи лінгвістичного аналізу художнього тексту на уроках мови / В. Я. Мельничайко // Дивослово. – № 2. – С. 15–18.